

УДК 374.73

К. Ю. Тараненко
аспірант кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРИРОДА ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО ПАТЕРНАЛІЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ НЕКЛАСИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАВОПІЗНАННЯ

Друга половина ХХ ст. ознаменувалась усвідомленням необхідності переходу від класичних до некласичних стандартів науковості, від етатизму до антропоцентризму та перетворення людини із пересічного глядача, що пасивно реєструє процеси, що відбуваються в природі та суспільстві, на активного їх учасника [16]. Втім, незважаючи на те, що некласичний поворот у правопізнанні не лише назрів, але і фактично відбувається, наука податкового права продовжує розвиватись у ключі класичних стандартів науковості та етатистської доктрини податкового права, що постулює атрибутивність податку і податкового права державі, асиметрію взаємних прав та обов'язків держави та платників податків, ототожнення податкового права з позитивними нормами фізичної поведінки суб'єктів податкових відносин, що встановлюються та забезпечуються державою в її інтересах.

Водночас дослідження податкового права та явищ податково-правової дійсності з позицій класичних стандартів науковості є неадекватним процесуальній природі правової та соціальної матерії. Дійсна природа права та правових явищ розкривається через некласичну парадигму правопізнання, що розглядає право як багатогранний, сконструйований і відтворений практиками людей феномен, який характеризується процесуальністю, а не онтологічною даністю, визнанням складності, багатогранності і «невичерпності» соціальних явищ і процесів [14, с. 121]. Тому дослідження податкового права загалом та податково-правового патерналізму, зокрема з позиції некласики та антропосоціокультурного підходу, дасть змогу відмовитись від елементаристського уявлення про право і державу та виявити дійсну природу цього феномена.

Проблема податково-правового патерналізму залишається нерозробленою на належному науково-методологічному рівні, хоча в дослідженнях такого роду існує велика не тільки теоретична, а й практична необхідність. Питання дослідження правових явищ із точки зору класичних та некласичних стандартів науковості досліджували такі вчені, як К. Апель, Р. Гаврилюк, Н. Разуваєв, П. Пацурківський, А. Поляков, В. Павлов, І. Честнов.

Метою даної статті є аналіз природи явища податково-правового патерналізму з позицій некласичних стандартів науковості.

Поява етатистської доктрини податкового права та, відповідно, патерналізму як властивості етатистської доктрини податкового права зумовлена застосуванням до пізнання податково-правової дійсності спочатку формально-логічного мислення, а пізніше – неадекватних процесуальній природі права класичних стандартів науковості [13, с. 7]. Базисним фундаментом класичного типу раціональності виступають монологізм мислення, автономність суб'єкта, переконання в єдності істини та існуванні об'єктивної реальності, що існує сама по собі та може бути зрозуміла поза контекстом людського ставлення до неї [2, с. 443].

У класичній традиції науковості доля людини в праві може бути названа «забуттям людини». Це не означає, що раніше людина не фігурувала в класичній раціональності, проте її образ був сконструйований таким чином, що власне людина як людина не виявлялась [10, с. 16]. А. Поляков із цього приводу зазначає: «І класичний юснатуралізм, і класичний позитивізм спирались і спираються на «безсуб'єктну» схему розуміння права, засновану на уявленні про те, що право є незалежна від суб'єкта об'єктивна даність, яка є через якийсь «зовнішній» факт – закон природи, закони людського розуму або раціонального встановлення держави» [12, с. 12].

У другій половині ХІХ ст. класична наукова картина світу поступово стала трансформуватись із мультиплікатора розвитку науки в її гальмо, що пов'язано, перш за все, з тим фактом, що класичні стандарти науковості та притаманний їм механістичний тип мислення виявилися доволі обмеженими та здатними залишатись продуктивними лише в обмеженому колі механістично влаштованих за своєю природою об'єктів. Виявилось, що право є набагато складнішим за своєю природою явищем, оскільки є динамічною системою, наділеною системними властивостями, які еволюціонують у часі під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, тобто право процесуальне за своєю природою [3, с. 359].

Варто зауважити, що незважаючи на те, що некласичний поворот у правопізнанні не лише назрів, але і фактично відбувається, правова наука так само, як і наука податкового права, продовжують розвиватись у ключі класичних стандартів науковості та етатистської доктрини податкового права. Р. Гаврилюк з цього приводу зауважує, що

кількісно – як за колом учених-дослідників, так і опублікованих ними в Україні, так і за її межами наукових праць щодо податків і податкового права, поки що продовжує домінувати позитивістська традиція правопізнання загалом і пізнання податкового права зокрема, а лівова частка усіх наукових досліджень податкового права нині відбувається в руслі етатистської доктрини податкового права, що постулює атрибутивність податку і податкового права державі, асиметрію взаємних прав та обов'язків держави та платників податків, ототожнення податкового права з позитивними нормами фізичної поведінки суб'єктів податкових відносин, що встановлюються та забезпечуються державою в її інтересах [3, с. 12].

Разом із тим у науці вже сформувалась когорта вчених, погляди яких на право загалом та податкове право зокрема стоять в опозиції до прибічників етатизму. Так, Ф. Гайек [4], Я. Корнаї [8], Д. Мілль [10], Б. Ананьєв [1], О. Леонтьєв [9], Р. Гаврилюк [3], О. Дьомін [6] та ряд інших вказують на перерозподільну природу податків та податкового права з метою створення суспільних (загальних) благ, а не лише забезпечення існування держави, яка сама є таким благом. Постійна та повсюдна наявність у всіх, без винятку, додержавних суспільствах перерозподільних відносин, що є, по суті, відносинами податковими, дає змогу дійти висновку, що податки і податкове право з'явилися одночасно з появою людського суспільства. Цей факт, відповідно, робить етатистську доктрину податкового права не просто вразливою і дискусійною, але й непридатною науково пояснити феномени оподаткування та податкового права загалом, обмежує порівняну істинність її самої лише історичними та соціокультурними межами субстанційних держав [3, с. 13–14].

Теоретична і практична неспроможність етатистської доктрини податкового права пояснити сутність такого складного феномена, як податкове право, переконує в необхідності остаточного завершення переходу від класичних стандартів права пізнання до неklasичних, та від етатизму до антропосоціокультурного підходу. Антропосоціокультурний підхід до пізнання природи податкового права можна визначити як такий евристичний інструмент, за допомогою якого воно пізнається як атрибутивно людиномірний феномен з філософсько-методологічних позицій людини як єдиного творця соціуму та повноправного його суб'єкта за допомогою соціокоду публічних потреб людини [3, с. 24].

З появою антропосоціокультурного підходу до правопізнання ті уявлення про податкове право, які були звичними для широкого загалу науковців як в Україні, так і за її межами, змінюються та набувають нових значень. Податкове право опиняється на стику двох світоглядів – етатист-

ського та антропосоціокультурного. Через це ті явища податково-правової дійсності, які сприймалися як невід'ємна властивість етатистського податкового права, виявляються неспроможними подолати ті філософсько-методологічні виклики, що ставить перед наукою податкового права антропосоціокультурний підхід, і часто ризикують своїм подальшим існуванням. Таким явищем виявляється і патерналізм, оскільки, будучи безпосередньо творінням етатистської доктрини податкового права, його істинна природа в межах цієї доктрини не розкривається, а тому адекватно пізнати цей феномен із позицій однієї раціональності не видається можливим і включення у пізнання антропосоціокультурного підходу є неминучим.

З позицій етатистської доктрини податкового права патерналізм є можливістю держави виступати у відносинах із платниками податків із «батьківських», «опікунських» позицій. Але образ патерналізму як блага виявляється лише «вершиною айсберга», ілюзією, маскою, а насправді, з позицій антропосоціокультурного підходу стає зрозумілим, що патерналізм, одягаючи маску перерозподільної справедливості, має за мету уможливлення здійснюваності субстанційною державою своєї антагоністичної щодо платника податку податково-правової стратегії і тактики [3]. За зовнішнім благом, що несуть у собі патерналістські дії держави, криється спроба приховати її постійні посягання на свободу індивіда у повноцінній реалізації своїх прав та законних інтересів. Сутність такого правління І. Кант визначив таким чином: «Правління, засноване на принципі прихильності народу як благовоління батька своїм дітям, є найбільшим деспотизмом, який тільки можна собі уявити». Адже за такого влаштування «знищується всяка свобода підданих». «Батьківське правління» мислиться І. Кантом як непереборно лицемірний варіант використання людини як «засобу і тільки як засобу» [7].

Гостра потреба в існуванні патерналізму продиктована необхідністю здобути прихильність суспільства і тим самим легітимізувати свою владу. При чому надання державою певних послуг населенню продиктоване не альтруїстичним бажанням забезпечення благополуччя і задоволення інтересів суспільства, а егоїстичним прагненням зберегти це суспільство як нескінченне джерело надходження фінансових ресурсів заради задоволення державних потреб.

У межах етатистської доктрини, будучи покликаним утверджувати та забезпечувати податковий суверенітет держави, патерналізм апіорі змушений бути латентним явищем, тобто не проявляється у податковому праві держави. Податкове право субстанційної держави, на перший погляд, не знає, що таке патерналізм, не практикує

його, а будь-які дії з боку держави, що, по суті, є патерналістськими, будуть розглядатися як акт доброї волі з боку держави, що радо сприймається суспільством. Подібна завуальованість патерналізму дає змогу державі повною мірою реалізувати його саме як можливість виступати у відносинах із платниками податків із «батьківських» позицій і надавати певні послуги не тоді, коли цього гостро потребують громадяни, а тоді, коли вона (держава) буде вважати за потрібне це зробити [3].

Латентність податково-правового патерналізму проявляється у тому, що він не утворює окремих інститутів, а вбудовується в інші, базисні, системоутворюючі інститути податкового права. С. Айзенштадт і Л. Ронігер називають патерналізм «інститутом-аддентом» [15, с. 155], Р. Гаврилюк – допоміжним, таким, що доповнює *субстанціональні* інститути етатистської держави з метою збереження і продовження, увічнення їх існування, створення у протилежній стороні враження вирішення своєї проблеми, власної цінності. Така *ілюзія* забезпечується тим, що, слідуючи точно за своїми функціональними (поза соціальними за своєю природою) цілями, патерналізм здатен вчасно заповнювати лакуни, що завжди існують у будь-якій соціальній практиці, зокрема і в практиці здійснення етатистської доктрини оподаткування субстанціональною державою [3, с. 246].

Втім, в умовах, коли податкове право залишається правом держави, а податок – безумовним обов'язком платників податків перед державою, існування патерналізму не лише неминує, але і вкрай необхідне державі. Податково-правовий патерналізм є тим явищем, що завжди йде під руку з субстанціональною державою та етатистським податковим правом, і ніколи не стане каталізатором змін у податково-правовій дійсності, перетворенням субстанціональної держави на інструментальну, а етатистського податкового права – на людиноцентристське. Субстанціональний підхід як спадщина класичної філософської парадигми дає змогу політичній і філософській думці зосередити свою увагу на державі, але істотно звужує розуміння ресурсів її дійсного розвитку [5]. Поза полем зору залишається соціум та людина як частина соціуму, нівелюється їхня роль у забезпеченні функціонування усіх державних інститутів, а держава стає не тільки механізмом узурпованої влади, а й єдиним контролером своєї власної волі. Р. Гаврилюк зазначає: «За своїм юридичним змістом патерналізм найчастіше зводиться до латання дірок у позитивному податковому праві держави» [3, с. 246]. Він виходить на арену, коли необхідно згладити гострі кути державної податкової політики, що, як правило, зводиться до сприйняття платника податків виключно зобов'язаним суб'єктом, а сам податок є основним джерелом наповнення державної

казни. Інтерес держави щодо формування фонду грошових коштів виявляється настільки сильним, що, якщо виникає хоча б найменша загроза ненадходження податкових платежів у державний гаманець, держава усіма механізмами намагається задовольнити цей свій інтерес навіть шляхом посягання на суспільний та навіть приватний інтерес платників податків. Тому в умовах, коли мрія платників податків про задоволення державою публічного інтересу, забезпечення функціонування всіх інститутів громадянського суспільства так і залишається мрією, їх довіра до держави виявляється підірваною, і природно виникає прагнення не віддавати їй ні крихти своєї власності. Саме тому держава не бажає відмовитись від політики патерналізму у податково-правових відносинах. Адже що може краще знизити рівень суспільного невдоволення, аніж видимість батьківської турботи з боку держави?

Сповідуючи таку модель взаємовідносин, субстанційна держава ніколи не зможе переродитися на інструментальну. Втім, дослідження податково-правового патерналізму з позиції некласики та антропосоціокультурного підходу дасть змогу відмовитись від елементаристського уявлення про право і державу та виявити дійсну природу цього феномена.

Література

1. Ананьев Б. Психология чувственного познания / Б. Ананьев. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1960. – 216 с.
2. Гаврилюк Р. Методологическая традиция доктрины естественного права: [монография] / Р. Гаврилюк. – Черновцы : Черновицкий нац. ун-т, 2012. – 788 с.
3. Гаврилюк Р. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: [монографія] / Р. Гаврилюк. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – 636 с.
4. Гаек Ф. Конституція свободи / Ф. фон Гаек; пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
5. Гнидина Ю. Субъектность личности как условие развития государства и гражданского общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Ю. Гнидина. – Саратов, 2003. – 163 с.
6. Демин А. К вопросу об исторических предшественниках налогов и налогообложения / А. Демин // Российский юридический журнал. – 2009. – № 5. – С. 222–231.
7. Кант И. Соч. на нем. и русск. яз. в 5 т. – Т. 1.: Трактаты и статьи / под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой. – М., 1993. – 586 с.
8. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад / Я. Корнаї; пер. з англ. В. Сікори. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
9. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – С. 190–191.
10. Милль Дж. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. Милль; пер. с англ. В. Боброва и др. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.

11. Павлов В. Энергийно-правовой дискурс как постклассическая антропология права. К началам деконструкции классической модели юридической ответственности / В. Павлов // Правоведение. Изв. вузов. – 2012. – № 2. – С. 14–39.

12. Поляков А. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А. Поляков // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. – С. 9–42.

13. Пацурківський П. Філософсько-методологічні виклики науки фінансового права / П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету: Випуск 682. Правознавство. – 2013. – С. 5–121

14. Честнов И. Постклассическая коммуникативная концепция права как «незримая коллегия» / И. Честнов // Правоведение. – 2013. – № 5. – С. 121.

15. Eisenstadt S., Roniger L. Patrons, clients and friends: interpersonal relations and the structure of trust in society / S. Eisenstadt, L. Roniger. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – 155 p.

16. Wheeler J. Information, Physics, Quantum : The Search for Links // Complexity, Entropy and the Physics of Information / ed. W. Zurek. Redwood City (Calif.), 1990. – 337 p.

Анотація

Тараненко К. Ю. Природа податково-правового патерналізму крізь призму неklasичного підходу до правоїзнання. – Стаття.

У статті досліджується поява етатистської доктрини податкового права та, відповідно, патерналізму як властивості етатистської доктрини податкового права як результат застосування до пізнання податково-правової дійсності класичних стандартів науковості. Встановлено, що патерналізм у даній парадигмі завжди виступає як «батьківське» піклування держави про своїх громадян. Доведено, що дійсна природа патерналізму може бути досліджена лише з точки зору неklasичних стандартів науковості, що розкривають його істинну мету – приховання першочергового задоволення державного інтересу за публічним інтересом соціуму.

Ключові слова: податково-правовий патерналізм, класичні стандарти науковості, неklasичні стандарти науковості, етатизм, людиноцентризм.

Аннотация

Тараненко К. Ю. Природа налогово-правового патернализма сквозь призму неклассического подхода к правопознанию. – Статья.

В статье исследуется появление этатистской доктрины налогового права и, соответственно, патернализма как свойства этатистской доктрины налогового права как результат применения к познанию налогово-правовой действительности классических стандартов научности. Установлено, что патернализм в данной парадигме всегда выступает как «родительская» забота государства о своих гражданах. Доказано, что истинная природа патернализма может быть исследована только с точки зрения неклассических стандартов научности, которые раскрывают его истинную цель – первоочередное удовлетворение государственных потребностей перед публичными потребностями социума.

Ключевые слова: налогово-правовой патернализм, классические стандарты научности, неклассические стандарты научности, этатизм, человекоцентризм.

Summary

Taranenko K. Yu. The nature of tax legal paternalism through the prism of the nonclassical approach to legal knowledge. – Article.

The article explores the emergence of the etatist doctrine of tax law and paternalism as properties of the etatist doctrine of tax law as a result of applying classical scientific standards to the knowledge of the tax and legal reality. The article reveals that paternalism is a "parent" concern of the state about its citizens. The article proves that the true nature of paternalism can be investigated only from the point of view of nonclassical standards of scientific character.

Key words: tax legal paternalism, classical standards of legal knowledge, nonclassical standards of legal knowledge, etatism, human-centrism.